

LESBOS - Millors dies per Moira (2016)

El naufragi d'Europa

A principis de setembre del 2015, una imatge va canviar la percepció que el món tenia del drama dels refugiats de la guerra civil de Síria. La fotògrafa turca Nilüfer Demir es va trobar de sobte amb el cos d'un nen que surava, mort, a la platja de la turística Bodrum. Mentre la policia retirava el cadàver, la fotògrafa va efectuar varies captures que mostraven fredament al portador d'una mort impròpia, injusta i insuportable.

Estem acostumats a la banalització constant amb que la indústria de la ficció tracta la mort i el dolor extrem. Però es tracta d'una violència consensuada, pactada, convencional, mentre que el cos d'un nen mort està a terra es troba fora d'aquestes convencions. És, per dir-ho d'alguna manera, una violència violenta, que actuant com a frontera simbòlica d'allò que seria comprensible va fer que molta gent es preguntés, com s'ha pogut arribar a aquest punt?

Una de les moltes persones en les que aquesta imatge va despertar un procés inevitable d'empatia va ser la canceller Angela Merkel que pocs dies després va proclamar que Alemanya estava disposada a acollir tants refugiats com volguessin anar-hi. Aquella decisió va provocar involuntàriament l'efecte crida i en els mesos que van seguir, vuit-centes mil persones apilades per les màfies en pasteres sobrecarregades, van travessar les escassos kilòmetres que separen la costa turca de les illes gregues més properes. Molts ho varen fer pel canal que separa Ayvacik de Lesbos. Quatre mil van morir ofegats. El petit Alan Kurdi, a qui el govern d'Ankara li va canviar el nom kurd per la traducció turca Aylan, va ser un entre els molts que van deixar-se la vida al mar, però la soledat extrema del nen, està a la sorra, ja havia agafat vida pròpia.

Aeroport de Mitilene 14 de gener del 2016

Sortint de la secció d'equipatges amb la maleta a la mà, l'Uxval va rebre la trucada que esperava.

– Sóc l'Stavros. Estic a barra del bar. Fins ara.

L'Uxval es va passar la mà pel cap rapat, es va cordar la jaqueta de cuir blau marí i va fer rodar la maleta cap al lloc on el seu enllaç l'esperava. Va travessar la sala de entrades i sortides de l'aeroport, escodrint-la amb ulls incisius i enseguida va veure un home prim, amb la barba retallada i els cabells llargs que duia un fulard fúcia al coll i li dirigia un somriure de benvinguda. Era l'Stavros.

– Quin programa tenim? –volgué saber l'Uxval.

– Lesbos és petita. En tres hores ens plantem a l'altra banda on arriben les barques neumàtiques. Els turcs estan fent l'agost.

– És normal, hi ha gent que són com voltors.

– I no pensis que nomes se n'aprofiten els turcs d'aquests desgraciats, també aquí s'està muntant una indústria de l'èxode –explicà l'Stavros mentre conduïa en direcció a Mitilene, entre petites cales puntejades per alguna barca a la dreta i per bancades de tamarindes a l'esquerra. Al fons, s'albirava la capital.

– M'han dit que ja fa uns quants anys que vius a l'illa.

– Sí, un bon grapat, encara que de manera intermitent. De fet el meu pare va néixer aquí abans d'emigrar als Estats Units. Era fill de grecs d'Esmirna que van ser objecte del intercanvi de poblacions després de la guerra de 1922. Tinc família aquí.

L'Uxval va somriure dient:

– Tots som fills d'emigrants. M'agraden les teves fotos. Vas estar en els llocs oportuns en els moments adequats.

– Gràcies Uxval, a mi també m'agrada el teu treball. Tot el tema d'Irak i de Síria, l'helicòpter de Kobane. I m'agrada el lirisme subjacent a les teves captures, sobrepassen l'horror i la violència. Quans anys tens? –va preguntar.

– Quaranta –informà l'altre una mica sorprès pel compliment.

– Trenta menys que jo. Qui pogués tomar a començar, saps? El futur és vostre. També he vist les teves captures dels últims anys sobre les primaveres àrabs.

– Doncs sí, he estat tres anys en base a El Caire. –M'han dit que estàs a punt de treure un llibre.

– El primer, quina feinada, sí. Em fa molta il·lusió. Es dirà Desraó. Què et sembla?

– Bé, –respongué l'Stavros–, tinc ganes de veure'l. Ja estem a Mitilene. Mira allà dalt, és Agios Panteleimonos, el cementiri on s'enterren els refugiats, però el gran cementiri de refugiats no està aquí, està allà davant, corregí, mentre senyalava el mar, amb un ample moviment del braç.

L'altre assentí amb el cap.

Van donar una volta per Mitilene sense baixar del cotxe. L'església, com sorgida de l'aigua, presidia el port,

que era un reguitzell de bars i restaurants. Grups d'homes i dones jeien als bancs, arrecerats a les baranes del passeig. Es veien tendes de campanya plantades per tot arreu, molta gent dormint a terra. Lesbos és un paradís molt freqüentat a l'estiu que al hivern queda reservat per a la rutina quotidiana dels habitants de l'illa. Tot era diferent enguany que un mes de gener normal, era el gener de 2016.

– Hi ha més gent que en ple estiu -digué l'Stavros. La foto del nen mort ha creat empatia arreu del món. No paren d'arribar refugiats però com que a Moria en fan via per identificar-los, surten bastant ràpid cap a Atenes. Per contra, els voluntaris no paren d'arribar. N'hi ha tants com refugiats. Els hotels de l'illa no pensen tancar en tot el hivern. S'ha muntat un gran negoci amb la benzina, els motors, les fustes de les barques. Sense parlar de les agències de viatges, dels bars i dels taxistes. Molts d'aquest refugiats no són pas pobres, són gent com tu ni jo, i s'ho han hagut de vendre tot, cotxe, casa, terres, per fugir a Europa.

Van pujar al Centre de registre de Moria, voltat de tanques metàl·liques. La policia els va demanar identificar-se. "Foto periodistes de la Agència Màgnum", van acreditar amb els papers corresponents i van passar dins del Centre que estava totalment saturat. L'Uxval anava disparant.

Un altre camp de tendes s'estava instal·lant no gaire lluny per donar soplug als que no cabien a Moria. Van aparcar el cotxe i van entrar al campament que gestionava la ONG Better days for Moria. Dones i homes corrien tot el dia atrafegats repartint roba, aigua, menjar i té calent.

– Lo del té és per què se sentin com a casa seva –va observar l'Stavros.

El campament estava desbordat, era un caos. No hi havia prous sanitaris i els camins estaven plens de deixalles, orina i excrements. Lesbos s'havia convertit en una trampa des que Angela Merkel havia rectificat la seva oferta d'acull quan grups d'àrabs havien atacat i grapejat dones a Colònia després de la nit de Cap d'Any i els primers països començaven a tancar les fronteres per impedir el pas cap Alemanya.

– Això ja està molt vist, no? Hem d'arribar a Skala Sykamenia abans que ens quedem sense llum. Et presentaré la tieta Olympia, tot un caràcter –oferí.

– Sí, ja n'hi ha prou de Moria per avui. Anem cap el nord – assentí l'Uxval.

Conduint pels carrers de Mitilene l'Stavros senyalà un edifici a la dreta.

– És l'hospital –digué. Fa dos anys m'hi van salvar la vida. La nit anterior havia dormit a Atenes. El preu de la reserva semblava garantir un hotel correcte però l'agència em va enganyar. Em vaig trobar al barri d'Omoia i un cop a l'habitació em vaig fer picar per alguna bestiola. L'endemà, quan ja era a Lesbos les faves coïen com dimonis. Em varen diagnosticar no se quina infecció eradicada feia anys i em van tenir dos dies ingressat amb antibiòtics.

– El nostre no ha estat ni serà mai un ofici sense riscos –va reconèixer l'Uxval mig en broma.

Skala Sykamenia. Els desembarcaments

La carretera estava atapeïda. Van trigar dues hores per arribar a Skala Sykamenia, el mateix trajecte pel que alguns aprofitats cobraven als refugiats una fortuna fins que una ONG va implementar un servei d'autobusos gratuït. Famílies senceres recorrien a peu els setanta kilòmetres que fèiem nosaltres, però en sentit contrari, camí de la capital.

– Cada dia estan arribant entre quinze i vint barques – informà l'Stavros-. La majoria són de goma i embarquen quaranta persones on hi cabrien vint. La disposició és sempre la mateixa, els homes al voltant i les dones i els nens al centre. Paguen entre mil cinc-cents i dos mil euros cada u, els nens la meitat. Pel color de les armilles salvavides pots veure d'on venen: les taronges són de sirians i les negres, més barates, són d'afgans. Els que s'ho poden permetre pugen en velles barques de pesca perquè es consideren més segures. En el moment d'embarcar alguns protesten i vulguis o no, les màfies els obliguen a fer-ho, molts cops a punta de pistola. Hem sentit trets que venien de l'altra banda.

– Vaja cabrons –exclamà l'Uxval.

Skala Sykamenia és d'una bellesa sorprenent. Un petit poble grec conservat en l'essència més pura, la cirera dels ports de pescadors. Una petita capella i una drassana flanquegen la sortida de la rada. Barques arrencades, un moll ample i accessible, un grapat de bars i establiments turístics d'arquitectura discreta. Al moll hi havia una activitat considerable. L'Uxval disparava sense preses mentre l'Stavros parlava amb uns pescadors. Al cap d'una estona tornà amb notícies.

– Avui han arribat més de vint barques neumàtiques. La mar estava tranqui-la i no hi ha hagut cap incident. Tan sols una, la darrera, que algú ha atret amb senyals de llum per fer-la anar a un lloc que no es el més apropiat –explicà-, senyalant un promontori a l'est.

>Allà la costa és escarpada i aquesta gent té molta feina a pujar-la. Quan arriben a dalt els esperen i els hi demanen quaranta euros per cap per dur-los a Mitilene. La zodiàc ha entrat malament i ha embarrancat a les roques. Els voluntaris han agafat els nens i ajudat a sortir als que ho necessitaven.

– Espera, Uxval –va dir de sobte-, diuen que n'arriba un altra a la que se li ha parat el motor i està a la deriva. Els socorristes ja surten amb les motos d'aigua. Hi ha poca llum, però això pot ser interessant. Anem- hi.

Van pujar al cotxe i enfilaren cap al lloc on l'equip de rescat conduiria la barca, la platja de Platanos. Al arribar, hi havia gent del poble, voluntaris i també fotògrafs esperant a la zodiac que arribà amb el motor funcionant i atracà al lloc mes segur.

– El motor s'havia encallat. Estaven molt nerviosos però ens hi hem acostat poc a poc, els hem calmat i conduït fins aquí, Per sort la mar està súper tranquil·la, -informà un dels socorristes, que semblava el cap. L'Stavros els presentà.

– És Uxval Gómez, de Màgnum. Acaba d'arribar per quedar- se uns dies I ell és Òscar Camps, de Barcelona (sic)–. Es donaren la mà.

– Varem crear una ONG i estem aquí des de setembre. Treballes per Màgnum?

L'Uxval respongué. –Bé, treballo i en sóc soci.

Això és d'admirar dels americans, integrar als millors per mèrits.

– I ell és un dels millors –terçà l'Stavros.

– Nosaltres, en canvi varem escriure a totes les institucions gregues, europees i internacionals per saber si podíem ser útils i no varem tenir una sola resposta. Així que varem venir i a les poques hores ja estàvem a l'aigua. Si a la Unió Europea són incapaces d'establir un corredor segur pel trasllat dels refugiats de Turquia a Europa, algú tenia que ajudar, no?. Be, ja em perdonareu, ara el que el cos em demana és una dutxa calenta. Aquesta feina no té horaris.

Cobrim disset kilòmetres de costa i ens poden trucar en qualsevol moment. Segur ens trobarem al bar To Kyma.

– Serà un autèntic plaer –assegurà l'Uxval.

Varen trobar l'Olimpià, la tieta de l'Stavros, al local parroquial, amb altres dones del poble, ajudant a una colla de mares sirianes a tragar amb els seus fills. Estava donant el biberó a un nadó. Passava dels vuitanta però per la vitalitat amb que donava les ordres no ho hagués dit ningú. Fins i tot el pope semblava obeir-la.

– Diu que sopem a casa seva. Li he respòs que ja te prou feina i que anirem a sopar al To Kyma.

Van seure entre voluntaris i pescadors que escoltaven la història d'un refugiat. L'Stavros va demanar mussaka pels dos. Al cap d'una estona se'ls hi va apropar un home jove amb barba curta i ulls blaus que es va demanar una birra, es va seure amb ells i es va presentar.

– Hola, em permeteu? M'han dit que també sou fotògrafs. Soc en Miltos Dimas i treballo per la AFP d'Atenes. Ja no se que pensar de tants voluntaris. Els enquadrats en ONG serioses son molt útils, però també hi ha els eixebrats que busquen conflictes amb la policia i no tenen cap respecte per la població local. La setmana passada un em va intentar agredir. “Estàs boig, o què? Si sou aquí es per les nostres fotos”, li vaig cridar indignat. No se si em va entendre però va callar.

– Sí, cada dia son més –afegí l'Stavros–. Es pensen que són al Far West, ostres. Voletegen sense coordinació per tal d'abraçar un nou vingut com el que, baixant de la barca li va dir a un: “gràcies, no necessito ajuda, on puc trobar un taxi?” Jo em vaig petar de riure.

– Nosaltres som aquí per fer fotos, busquem capturar situacions amb les que tots ens hi puguem identificar, ens interessen moments positius que els essers humans pugem compartir –declarà l'Uxval–. No podem salvar al món però si contribuir al diàleg.

Algunes imatges han canviat el món– afirmà l'Stavros.

– Sí, com la de Nick Ut. La guerra de Vietnam va acabar gràcies a aquesta fotografia –senyalà en Miltos-. El mateix Nick Ut va dur la nena a l'hospital després de disparar la càmera. Ja ningú pot oblidar aquesta imatge quan escolta la paraula napalm.

“Em veuen i per tant existeixo”-va dir Sartre. Algunes imatges s'han convertit en icones i han canviat el món. El milicià de Robert Capa concentra el drama de la Guerra Civil espanyola, la que va fer Kevin Carter del nen sudanès al costat d'un voltor resumeix la fam a l'Àfrica –recordà l'Uxval.

– I la de Javier Bauluz dels turistes que prenen el sol a Tarifa, indiferents al cos sense vida d'un africà que intentava arribar a Europa –afegí–. Una foto que canviï el món! Això passa rares vegades tot i que la busquem dia rere dia. Tampoc cal ser il·lusos, seriem una caricatura de nosaltres mateixos

– Nosaltres tenim el deure de què el que està passant no caigui dins l'oblit – sentencià en Miltos mentre anava a la barra a buscar un altre birra.

Segon dia a Skala. A veure si avui tenim sort

Es van despertar a punta de dia. Van pujar al promontori on els de l'Open Arms solien instal·lar-se per albirar barcasses en perill. Allà van trobar la meitat de l'equip de socorristes disposats a sortir amb les motos d'aigua. L'altre meitat eren a terra preparant el material de reanimació amb uns quans metges voluntaris. Bufava un vent de llevant que no augurava res de bo.

Avui en vindran molts més –observà l'Stavros–. Les màfies faran descompte. Serà un dia mogut.

No s'equivocava. La meitat dels refugiats que arriben a Grècia per mar ho fan a Lesbos i gairebé tots

travessen el canal des d'Ayvalik a Skala Sykamenia. I quan penses que el trajecte d'Ayvalik a Mitilene costa quinze euros per qui té papers ja s'entén la magnitud del despropòsit.

Ara toca el torn a Turquia, que se sent aïllada i vol recuperar el respecte de la Unió Europea. Aviat es farà un pacte amb Ankara i seran els turcs els que s'encarregaran de controlar les sortides d'emigrants i refugiats cap a Europa. De fet Erdogan sempre ha fet servir aquesta arma de pressió com van fer-ho abans Mohamed VI i Gadafi.

La rutina del refugiats és invariable. Contactar un intermediari, triar entre les falses ofertes de rutes i preus, dormir en un hotel, l'endemà anar a comprar una armilla salvavides, fer el trajecte cap als llocs de sortida en taxi, embarcar amb quaranta persones més, veure com el pilot es tira a l'aigua i es recollit per un altre embarcació i aguantar una hora i mitja resant per que el motor no es pari o la mala mar no ompli la barca d'aigua. I mirar de no caure per la borda per donar-se compte immediatament que l'armilla que ha comprat no serveix per res. Aquest es el destí dels que fugen de la guerra o de la mort en vida dels camps de refugiats del Líban o de Turquia.

L'Uxval va disparar tot el dia, àvidament. Homes i dones que queien a l'aigua i eren rescatats pels de l'Open Arms, una barca neumàtica que va bolcar contra els penya-segats, gent que arribava a terra tremolant, xops, trasbalsats, astorats per haver sobreviscut a la guerra primer i ara a la travessia.

"Si hagués sabut què això era així no haguéssim vingut" deia un home abraçant la dona i les dues filles. Gairebé tots trucaven pel mòbil per donar la bona notícia que estaven sans i estalvis, alguns per desbloquejar la contrasenya que permetria a les màfies cobrar la quantitat convinguda.

I van tenir un mort, un home que va caure, va empassar molta aigua i van sentir dir al metge que intentava reanimar-lo: "No hi ha activitat cerebral, s'ha acabat".

A tot això l'Uxval ja hi estava acostumat. Li calia més. A migdia el mar seguia empitjorant. Varies barcasses tenien problemes; una amb el motor parat, l'altra a punt d'enfonsar-se plena d'aigua, lluny de la costa. Les motos d'aigua roncaven amb fúria, amunt i avall. Però l'Uxval no en tenia prou.

– Hem de sortir en barca, haig de disparar de més a prop –li suplicà a l'Stavros, excitat.

– És perillós –replicà l'altre, preocupat.

– Au va, no diràs que tens por, tu, precisament tu, el gran Stavros Faranduri.

– El problema és que ningú ens hi voldrà portar. –Podem anar-hi amb la teva barca.

– Una imatge no val una vida, però el món ha de saber el que passa. D'acord, ho intentarem, que no sigui dit.

Van anar al moll, pujar a la barca de l'Stavros, que va engegar el motor i amb una ràpida maniobra va enfilat la sortida del port. La barca saltava com un cavall desbocat.

Al cap d'un minut de trampejar onades anaven apropant-se a la barca pneumàtica que estava a punt d'anar sota aigua. L'Uxval tenia raó, aquelles captures no les havia pres abans ningú. Van voltar la barcassa fent un cercle, ferm el timó. L'Uxval disparant com un boig. Els refugiats estaven aterrats, l'Stavros no tenia una càmera que el separe d'aquella terrible realitat, la veia sense filtres. I el contacte visual era aclaparador.

"Apropat més" li anava dient l'Uxval. Ho va fer, mecànicament, sense pensar, i aleshores un home es va posar dret i va caure a l'aigua. En sis segons el mar se'l va empassar. Una dona va ocupar el forat que s'havia obert a la borda, aguantant un nen amb les dues mans i va fer a Stavros el gest de que s'acostés per agafar-lo. La seva mirada es va creuar amb la del vell fotògraf. No va poder resistir-ho, va virar en rodó i va tomar a port. Dues barques d'aigua s'apropaven amb l'equip de rescat. L'Uxval, arrupit al fons de la barca anava revisant les captures.

Un cop al soplug de To Kyma, van prendre un parell o tres uzos cada u.

Són estadístiques, números, què importa un mort o deu de més? –Era l'Uxval qui parlava– Els desapareguts ningú els reclama. Si les estadístiques diuen que han mort setanta nens, doncs ja pots contar que n'eren el doble. Recorda el que ens va dir el de Barcelona, que aquella imatge del nen

Aylan els va fer a ells anar a Lesbos. I quantes vides no han salvat fins ara! I a quanta gent no ha fet venir aquella foto. No diguis que una imatge no val una vida. T'equivoques.

L'Stavros escoltava aclaparat, en silenci, tenia la mirada d'aquella mare gravada al cervell com una marca de ferro roent. No volia escoltar més.

– Bona nit –va dir i cada u es va tancar a la seva habitació, i quan va estar sol, es va posar a plorar sense aturador.

Al quarto del costat, l'Uxval intentava dormir. Estava convençut que tenia raó. Els seus arguments eren racionalment inqüestionables. Anava repassant les captures del dia. N'hi havia moltes de bones i alguna de genial, havia valgut la pena arriscar dues vides i neguitejar als pobres refugiats, que esperaven tremolant un socors que no arribava, mentre ell els disparava com era la seva obligació.

Somriqué No era el primer cop ni seria l'últim. Quan l'helicòpter que evacuava ferits civils que fugien de l'ISIS va ser abatut a Kobane, també va prendre una decisió qüestionable. Va aconseguir del pilot que tornés a fer un simulacre de l'escena, demorant el vol cap a l'hospital, per fer el que seria el seu vídeo més celebrat.

Que carall, es digué. El món tenia que saber-ho. També la foto del milicià mort a cerro Muriano va ser un muntatge de Robert Capa! I es va dormir.

Molivos. El petó de la mort

L'endemà van baixar a esmorzar al To Kyma. Al port es respirava la tragèdia. Uns homes parlaven apressuradament. Una barca de pesca, vella i sobrecarregada, havia sortit ahir al vespre d'Ayvacic amb la sentina plena de refugiats, el motor havia fallat i anava a la deriva. Quan ha estat albirada i els socorristes arribaven, part de l'obra morta, amarada d'aigua, s'ha desplomat sobre els que s'apilaven a la part de baix.

Hi ha molts morts, molts són criatures –era l'Stavros qui parlava–. Els guardacostes turcs no fan res i els grecs no estan preparats, són vaixells de massa calat. Hi ha encara molta gent sobre la barca, que està varada en uns esculls prop de la costa. Han demanat voluntaris que pugui anar-hi amb barques.

– Anem-hi –digué l'Uxval.

– Si, anem-hi –assenti l'Stavros.

Van pujar a la barca de pesca de l'hotel Gorgona que ja tenia engegat el motor. Se'ls hi va afegir un voluntari que deia ser de les Brigades Bolivarianes de no sé on. “Saps nedar?”, li va preguntar l'Stavros— No, respongué, “dons mira que bé, ja som dos”.

– Au, som hi– va exclamar el fill de Can Gorgona, enfilant la sortida del port amb la ferma determinació d'ajudar escrita als ulls. El mar estava millor que ahir.

El lloc de la tragèdia era a un parell de milles de Skala Sykamenia, seguint la costa direcció a Molivos. Quan van arribar-hi, l'espectacle era dantesco. La barca ja estava amarrada i la remolcaven cap a la costa, plena de cadàvers que socorristes i voluntaris començaven a tapar. Moltes armilles flotaven al mar.

El problema era com pujar a les barques. Les motos d'aigua no ho tenien fàcil i a cada moment algú es tirava per la borda amb l'esperança que el salvessin, creient en l'eficàcia de les armilles salvavides. L'Stavros i el fill del Gorgona tiraven cables als que tenien més a prop per pujar-los a bord amb la força dels braços mentre el de les Brigades es feia càrrec del timó.

L'Uxval estava fent les millors captures de la seva vida. “El món ha de saber què passa”, s'anava repetint.

Ja havien pujat a bord un home que havia empassat molta aigua i a qui el noi de l'hotel estava fent un massatge cardíac per reanimar-lo. L'Uxval estava a punt de fer la foto que buscava quan de sobte...

L'Stavros intentava pujar tot sol a un noi que feia pes mort. Per agafar empenta, el vell fotògraf es va voler incorporar, va bascular uns segons sobre la barana de la borda aletejant com una gran gavina, fins que va perdre l'equilibri caient estrepitosament al mar. Va surar per uns instants i va tornar a enfonsar-se.

El fill de Can Gorgona ho va veure i va avisar l'Uxval.

“L'Stavros ha caigut a l'aigua. Ostres. S'enfonsa.”

El noi es va tirar a mar, va capbussar fins el cos de l'Stavros que flotava entre dues aigües i el va estirar amunt. Al sortir, va buscar la barca i va veure que no hi havia ningú per tirar-les un cable o un neumàtic.

La barca estava lluny i el cos de l'Stavros era de mal agafar. El noi feia el que podia mentre cridava desesperadament. Al final, la barca es va anar acostant. L'Uxval va aparèixer a la borda amb un neumàtic que va llençar-les quan eren a tocar.

De la barca estan van tirar del cable per apropar el salvavides i entre el voluntari i l'Uxval els van treure de l'aigua; primer van hissar l'Stavros i després el jove grec.

Van intentar reanimar l'Stavros, però aquest no responia. L'Uxval va veure que la mort s'alçava en front d'ells i no hi havia escapatòria possible. El seu instint li havia dictat la conducta correcta, però havia trigat massa en escoltar-lo. Si no hagués fet les darreres fotografies, si no hagués anat a la cabina per guardar la càmera, si no...

Havia salvat les captures del dia, però ara, ja ningú podia tornar la vida a l'Stavros. I aquest cop hi havia testimonis. Una angoixa indescriptible s'apoderà del seu esperit. Era la fi de la seva carrera, pensà. Va apartar bruscament el noi de Can Gorgona i es va llençar a fer un boca a boca desesperat a l'Stavros. Però va ser en va. L'ànima havia abandonat el cos del vell fotògraf. Els seus ulls eren com dues llunes buides.